

УДК 94(477)

Богдан ДУНАФТ,
магістр I курсу спеціальності 032 Історія та археологія Херсонського
державного університету, м. Івано-Франківськ, науковий керівник:
Михайленко Г., к.іст.н., доцент

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОЛЬВІЙСЬКОГО ПОЛІСУ АРХАЇЧНОЇ ДОБИ ЗА ДАНИМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА НУМІЗМАТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню економічного розвитку пам'ятника археології, м. Ольвія та її хори у розрізі археологічних та нумізматичних знахідок. Метою роботи було дослідити послідовність економічного розвитку в археологічних та нумізматичних джерелах та порівняти рівномірність інформації про економічний розвиток з цих джерел в архаїчну добу становлення полісу. В роботі описані морфологічні ознаки ранніх грошових знаків Ольвії, їх вага та цінність металу, а також висвітлено ключові етапи розвитку в археологічних джерелах, архітектурних об'єктах, речових знахідках часів пізньої архаїчної доби в Північному Причорномор'ї.*

***Ключові слова:** Ольвія, Борисфен, економіка, монети, нумізматики.*

В процесі Великої давньогрецької колонізації, початок якої припадає на другу половину VII ст. до н. е – кінець першої частини V ст. до н. е. [9] по узбережжю Середземного, Чорного і Азовського морів розселялися грецькі колоністи, які засновували на нових територіях свої поліси. На території північного Причорномор'я в другій половині VII ст. до н. е. було засноване Березанське поселення, засновниками якого були вихідці з Мілету [9].

Майже на століття пізніше в середині VI ст. до н. е. друга хвиля переселенців з Мілету засновує Ольвію на березі Бузького лиману [8, с. 43-45]. Ольвія була розташована посеред невеликої системи постійних і сезонних поселень, які виникли в цій місцевості від заснування поселення

на о. Березань на узбережжі Бузького лиману [8, с. 37]. Цей період можна охарактеризувати як протоольвійський.

Тож ми розглянемо, і намагатимемось інтерпретувати, як археологічні знахідки і факти, доцільність їх використання при визначенні економічного розвитку полісу, так і нумізматичні знахідки і факти.

Становленню Ольвійського полісу з центром відповідно в м. Ольвія передувало певний час існуюче Березанське поселення (Борисфен), яке також було засноване переселенцями з Мілету. Враховуючи етнічну і культурну близькість переселенців першої великої хвилі, які заснували Борисфен і другої великої хвилі переселенців, а також подальшу активну співпрацю цих поселень, можна вважати, що історія того державного утворення, яке в подальшому отримало назву Ольвійський поліс почалось ще з заснуванням Борисфену [3].

Ймовірно, враховуючи час заснування Борисфену, що на момент прибуття ольвіополітів і заснування безпосередньо Ольвії, Борисфен відігравав роль центра цих земель, щонайменше до третьої – останньої чверті VI ст. до н.е.

На цю думку наводить той факт, що коли в Ольвії відбувалася стихійна забудова землянками та напівземлянками без видимого плану побудови міста, то Борисфен, в середині VI ст. – середині третьої чверті VI ст. до н.е., вже мав ознаки наземного будівництва житлових багатокамерних будівель з внутрішніми дворами. А на кінець VI ст. до н.е. Борисфен має ознаки прямокутного квартального планування, в той час як в Ольвії тільки починається процес окреслення кварталів міста [6, с. 41].

Той факт, що в середині – кінці третьої чверті VI ст. до н.е. Борисфен вже мав наземне будівництво, можна пояснити тим, що це було поселення, яке мало значні торгові зв'язки з полісами малої Греції за рахунок продажу будівничого лісу та риби, що в купі з відсутністю конкурентів в Північному регіоні Чорного моря давав змогу поліпшувати своє економічне становище. Що ми власне і спостерігаємо у вигляді

наземного будівництва багатокамерних домів в той час, як у сусідніх містах люди проживали у землянках чи напівземлянках. Однак будинки Борисфенідів не мали декоративного оздоблення, що вказує на скромне існування. І знову ж з огляду на м. Ольвія і беручи до уваги факт наявності великої кількості розписної кераміки. Ми можемо зауважити, що це підтверджує його статус як торговельно-обмінного центру посередницької торгівлі. Оскільки розписну кераміку характеризують як ту, що привезена з малої Греції, так і ту, що прибула з острова Родос і навіть Єгипту. Що дає нам розуміння масштабів і географії тієї торгівлі, якою займалися жителі Борисфену [2, с. 53 – 55; 6, с. 42].

Сама ж Ольвія від своєї появи до кінця епохи мала навіть більший темп економічного зростання ніж Борисфен. Не зважаючи на стихійну забудову житлового простору, на початку свого існування і відсутність квартального планування. Ще в середині VI ст. до. Н.е. в Ольвії прослідковується певна система побудови землянок з огляду на головну повздожню вулицю міста, в результаті чого в загальних рисах можна сказати, що це була не суцільна стихійна забудова, а все ж були якісь уявлення про майбутню розбудову міста, оскільки орієнтуючись на головну повздожню вулицю було закладено теменос і агору в діапазоні між кінцем третьої чверті – початком останньої чверті VI ст. до. н.е. [6, с. 42; 10, с. 6 – 7].

Орієнтовно в третій чверті VI ст. до н.е. на центральному теменосі зводиться храм присвячений Аполлону дельфінію. Це був монументальний храм заввишки 5 м і відповідно завширшки 7,1 м завдовжки 14,5 м. Вхід в храм прикрашали дві колони. Це було єдина ідентифікована надземна будівля в Ольвії на цей час [10, с. 7 – 8; 6, с. 53]. Враховуючи, що будівлі Ольвії цього часу складали землянки чи напівземлянки то, ймовірно, місто цього періоду не мало зодчих, які були здатні на зведення цього храму. Тож, ймовірно, що для його будівництва було спеціально найнято майстрів з полісів малої Греції, звідки, можливо, було замовлено і окремі матеріали

для будівництва храму. Тобто будівництво такого храму, з огляду на рівень архітектурного будівництва Ольвії архаїчного періоду – це було справою дорогою. Беручи до уваги, що на цей час Ольвія вже випускала власні бронзові монети в формі дельфінів, то можемо припустити, що вона вже, або була інтегрована в економічну систему Борисфену, або вже була здатна самостійно вести торгові операції і накопичувати капітал, який, наприклад, було витрачено на будівництво храму [5, с. 121].

На межі VI і V ст. до н.е спостерігається значне збільшення житлової зони Ольвії. Забудовується житловими будинками Південна частина Верхнього міста, освоюються терасні ділянки. Так, загальна площа Верхнього міста на межі століть становила 16,5 га. На початку V ст. до н.е. в Ольвії з'являється своє передмістя з п'ятдесятьма землянками і напівземлянками, навколо передмістя фіксуються рови та вали з боку степу [6, с. 46; 1, с. 128 – 129]. Що знову ж таки говорить про потік нових переселенців, а отже колонія є економічно успішною і відповідно приваблює нових поселенців.

Також на зламі століть в Ольвії спостерігається орієнтація землянок, при їх будівництві, на головну повздовжню вулицю міста. Прослідковуються контури майбутніх кварталів, які будуть сформовані після переходу до масового наземного в класичну добу. Можливо це вказує на те, що в цей час з'являються органи, які починають контролювати міську і приміську забудову, в результаті чого цей населений пункт починає набувати вигляду класичного грецького міста [6, с. 47]. В результаті, в середині V ст. до н.е. Ольвія переходить до наземного будівництва і перетворюється на класичне античне грецьке місто за зразком своєї митрополії з особливими місцями, які мають свої функції, *теменос* де здійснюються релігійні обряди, чи то *агора* - торговельне серце міста і місце загальних громадських зборів.

Паралельно з другої половини VI ст. – до кінця IV ст. до н . е. на території ольвійського полісу починають фіксуватись перші грошові знаки,

які мають форму наверх стріли, а також форму дельфіна. Спочатку (протягом перших десятиліть) ці грошові знаки виконували переважно релігійну роль, але з часом, коли було введено нові емісії цих грошових знаків, вони зазнали розповсюдження і фактично перейняли на себе роль грошових одиниць [5, с. 121; 6, с. 154].

Тож за фактом фіксування грошових знаків на території полісу, можна припустити, що в цей час (друга половина VI ст. – кінець VI ст. до н.е.) в нещодавно сформованій Ольвії майже одразу було організовано випуск власних монет. Якщо не брати до уваги поліси малої Греції, то Ольвія є одним з трьох полісів на узбережжі Чорного моря, який організував випуск власних монет ще в архаїчну добу, разом з Пантікапеєм та Синопою [5, с. 121]. Зважаючи на те, що загальноприйнятою основною між полісною валютою в цей час був Кізікінський статер (Кізікін), вагою в середньому 16 г, то створення власної монетної системи може означати, що поліс досяг певних успіхів у розвитку торгівлі і поліпшив своє економічне становище [7, с. 27 – 29].

З розвитком ливарних технологій в Ольвії фіксується в кінці VI ст. до н.е. поява дельфінів з видозміненими ознаками, тобто вони візуально відрізнялись від тих дельфінів, яких виготовляли в середині VI ст. до н.е. Через це дельфінів поділяють на кілька груп:

- Група А друга половина VI ст. до н.е.
- Група Б кінцем VI початком V ст. до н.е.
- Група В серединою V ст. до н.е.
- Група Г кінцем V початком IV ст. до н.е.
- Група Д IV ст. до н.е.

При цьому – дельфінів з написами АΡΙΧΟ відносять до проміжних екземплярів між основними групами [6, с.154 – 155].

Однак в результаті розкопок 1962 р. на о. Березань було виявлено скарб ольвійських дельфінів з 200 екземплярами, дельфіни відносились до різних груп по типу виготовлення і по хронології випуску. Серед цих

дельфінів було виявлено певну кількість дельфінів, які мали одночасно риси двох груп. Їх ідентифікували, як проміжний еволюційний ряд ольвійських дельфінів між основними групами. При цьому, на цих екземплярах прослідковувались помірні зміни в силі віддалення від однієї групи і наближення до іншої. Це дозволяє припустити, що між випусками дельфінів основних груп були присутні і проміжні випуски дельфінів у великій кількості. Тобто, хронологічний діапазон випуску дельфінів звужувався від одного випуску на десять – п'ятдесят років до імовірно кількох випусків в межах десяти років. Що наводить нас на думку про майже неперервні емісії ольвійських дельфінів кожні 5 – 10 років. Що могло б пояснювати такі ледь помітні зміни на дельфінах, які представляли собою проміжну ланку між основними групами [4].

Тому випуск ольвійських дельфінів здійснювався майже безперервно з середини VI ст. – IV ст. до н.е. Але для випуску монет треба було брати метали. Враховуючи те, що в архаїчну добу Ольвія ще була залежна від метрополії, то можна було б припустити, що метали для виплавки монет надходили з малої Греції. Однак, як правило, поліси намагалися не випускати дорогоцінні й не дуже метали за межі свого полісу, натомість користуючись обмінною торгівлею. Тобто, з колоній північного Причорномор'я до малої Греції надходила сировина, переважно зерно та риба, а з малої Греції до колоній надходили промислові товари, або продукція, яка вимагала серйозної обробки: вино, тваринний жир... З огляду на це, джерелом металів для виробництва монет може бути кочове населення Великого степу. Ольвіополіти могли обмінювати промислові товари (оброблене дерево чи вироби з недорогоцінних чи дорогоцінних металів), тобто те, що не могли виготовляти кочовики, а натомість отримувати в оплату дорогоцінні метали з передгір'я Уральських гір, чи рудників Донецьких та Криворізьких мідних копалень[6, с. 29 – 31].

Відповідно, поступове накопичення металів для виготовлення монет в результаті бартерної торгівлі з кочівниками поступово приводила до

того, що Ольвія збільшувала інтенсивність і насиченість своїх емісій, що приводило до насичення ринку грошовими одиницями, які поживлявали торгівлю як в середині полісу так і з зовнішнім світом. Таким чином ,торгуючи продукцією сільськогосподарського характеру з полісами малої Греції і обмінюючи товари свого промислового виробництва на метали у кочових племен, Ольвія змогла вже в класичну добу перейти до випуску своїх срібних статерів (вага 11,5 г), а також виготовляти у великій кількості повновісні аси [6, с.155 – 156; 7, с.41 – 24].

Отже, як ми бачимо, з моменту заснування Борисфена до кінця архаїчної епохи м. Борисфен і м. Ольвія мають всі ознаки економічного зростання, особливо якщо звертати увагу на інші поліси Північного Причорномор'я в час архаїчної епохи. Хоч в плані дослідження археологічних даних Ольвія не показує досить переконливих ознак економічного зростання, але вони безпосередньо прослідковуються, та все ж більш яскраво в цей час вирізняється Борисфен в контексті дослідження саме археологічних даних, як показника економічного розвитку.

Однак, якщо звертати увагу на нумізматичні дані ,то тут,на відміну від попереднього розділу вже якісно вирізняється Ольвія як на фоні Борисфену, який користувався загально прийнятими кізікінами так і ольвійською монетою, так і на фоні інших полісів Північного Причорномор'я, де випуск власних монет починається на двісті років пізніше ніж в Ольвії.

Тож, як висновок можна сказати, що в контексті дослідження одного поліса, як нумізматичні так і археологічні дання зазвичай дають однакову інформацію, або про економічне піднесення поліса, або навпаки про його економічну кризу чи взагалі занепад. Але вони, як правило синхронно дають однакову інформацію.

Список використаних джерел:

1. А. Буйських, Й. Форнасьє, О. Кузьміщев. Дослідження Ольвійського передмістя / А. Буйських, Й. Форнасьє, О. Кузьміщев // Археологічні

- дослідження в Україні 2018. – 2020. - Київ: ІА НАН України. – С. 128-130.
2. Буйських С. Б. Ольвія та Березань в контексті заснування Іонійського колоніального поліса в Нижньому Побужжі / С. Б. Буйських // Музейний вісник: науково – теоретичний щорічник. – 2001. – № 12. – С. 53 – 63.
 3. Галушко К.Ю. Античні міста-держави Північного Причорномор'я [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2019. - 842 с.. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=2.5.3>
 4. Групповая находка ольвийских «дельфинов» на Березани / В.В. Лапин // Материалы по археологии Северного Причерноморья: Сб. научн. тр. — 1971. — Вып. 7. — С. 42-51.
 5. Зограф А. Н. Античные монеты. – Москва.: АН СССР, 1951. – 308 С.
 6. Карышковский П. О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до. н. е. -IV в. до. н. е.). – Одеса: А. С. Фридман, 2003. – 684 С.
 7. Карышковский П. О. Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. – К.: Наукова думка, 1988 г. – 166 с.
 8. Крыжицкий С. Д., Лейпунская Н. А., Русяева А. С., Скржинская М. В., Крапивина В. В., Анохин В. А. Ольвия: Античное государство в Северном Причерноморье. – К., 1999. - 478 С.
 9. Назаров В.В. Березанське поселення [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. - 688 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Berezanske_poselennia

- 10.С. Д. Крижыцкий, В. М. Отрешка. О проблеме формирования Ольвийского полиса / С. Д. Крижыцкий, В. М. Отрешка // Ольвия и ее округа : сб. науч. тр. / АН УССР, Ин-т археологии. - Киев: Наук. думка, 1986. – С. 3 – 17.

УДК 94(477)

Вероніка ЄРЬОМЕНКО,
магістрантка I курсу спеціальності 014 Середня освіта,
спеціалізації 014.03 Історія
Херсонського державного університету, м. Івано-Франківськ, науковий
керівник: Михайленко Г.М., к.іст.н., доцент

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КЕРАМІЧНОГО КОМПЛЕКСУ ГОРОДИЩА СКЕЛЬКА

***Анотація.** Досліджується та характеризується керамічний комплекс городища Скелька (Херсонська область), його функціональне значення для дослідження розвитку торговельних відносин.*

***Ключові слова:** історія, археологія, кераміка, Північне Причорномор'я, Скелька*

Увесь керамічний комплекс Північного Причорномор'я є дуже різноманітним: звичайна ліпна кераміка, чорно- та червоно-лакова, сіроглиняна, амфори. У кожному місті та городищі були переважання того чи іншого типу в залежності від його значення. Виходячи з цього, метою є дослідження типів кераміки городища Скелька, їх функціональне значення та дослідження розвитку торговельних відносин. Різний тип кераміки в античному суспільстві міг виконувати різноманітні функції: бути сакральним предметом, який використовували в релігійних культурах, чи то